

С. С. КРАВЧЕНКО

Сергій Сергійович Кравченко, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ПРАВО ВЛАСНОСТІ УЧАСНИКІВ ТОВАРИСТВ

Корпоративні права можуть у певних правовідносинах виявляти свій суто майновий бік, і тоді можна стверджувати, що вони належать особам (учасникам господарських товариств) на праві власності. Тобто вони так чи інакше знаходять свій прояв у правовідносинах власності. В інших же правовідносинах вони постають як суто зов'язальні права, що знаходять свій прояв у належній учасникам вимозі.

У правовідносинах власності корпоративні права виступають об'єктом, з яким можливо вчиняти різні правочини. Найбільш розробленим аспектом у цьому напрямку є корпоративні права акціонерів, котрі ще М. М. Агарков йменував «правами на акції» та «правами з акції»¹. Тож права на акції і являють собою право власності, яке має акціонер на цінний папір (акцію), з яким він може вчиняти правочини. Права ж з акції являють собою певні вимоги, яких набуває акціонер як носій корпоративних прав. Цими вимогами не обмежуються корпоративні права, тобто останні є ширшим поняттям за право вимоги.

Приблизно за такою ж схемою мають характеризуватися не тільки права акціонера, а й права учасника інших господарських товариств. Різниця полягає в тому, що права акціонера втілені в акцію, а права учасника інших господарських товариств такого втілення в інший об'єкт права не набули. В іншому ж практично істотних розбіжностей ці права не мають, хоча їм властива специфіка в тих чи інших деталях реалізації їхніх прав.

Як пов'язані з відносинами власності корпоративні права безпосередньо стосуються права на участь в статутному капіталі. Тому одним із основоположних напрямків їх дослідження буде саме зв'язок цих понять. Спочатку зробимо спробу розібратися у сутності таких понять, як статутний капітал, складений капітал, статутний фонд.

Передусім звертають на себе увагу розбіжності в термінології, застосовані в українському законодавстві. ЦК України оперує терміном «статутний капітал» (ст. 115 та ін.), який використовується також у бухгалтерському обліку². У податковому законодавстві вживається термінологія як «статутний капітал», так і «статутний фонд»³. А в ГК України використовується термін «*статутний фонд*» (ст. 87 та ін.), що, скоріше за все пов'язано з перенесенням термінології з законів, прийнятих раніше «Про підприємства в Україні», «Про господарські товариства» та ін., оскільки цей кодекс сприймається як такий, що скомпонований з старого законодавства⁴.

Для повних та командитних товариств в ЦК України вживається термін «*складений капітал*» (ст. 120, 123 та ін.), а для кооперативів – «*пайовий фонд*», що формується із пайових внесків членів кооперативу при створенні кооперативу і є одним із джерел формування майна кооперативу (ст. 1 Закону України «Про кооперацію»).

Чи тотожні ці поняття? Думається, що поняття «*статутний капітал*» та «*статутний фонд*» законодавством визнаються фактично однозначними.

Разом із тим не є тотожними поняття *статутного та складеного капіталу*, хоча вони є близькими. Визначальним для статутного (складеного) капіталу господарського товариства є його функції. Ними є стартова – для розпочинання діяльності створюваної юридичної особи; гарантійна, що відповідає за належний рівень відповідальності юридичної особи; функція визначення вкладів учасників для здійснення ними своїх корпоративних прав. Іноді вказують на те, що статутний капітал створює певний юридичний механізм контролю⁵. На нашу думку, у відсутність виконання статутним капіталом зазначених функцій (при чому всіх), потреби в ньому взагалі немає. В господарських то-

вариствах утворення статутного капіталу має значення для корпоративних прав їхніх учасників і для інших функцій, наприклад, гарантованості кредиторів.

Статутним (складеним) капіталом визначаються частки в ньому учасників (акцій в АТ), що, в свою чергу, має значення передусім для майнових, а також в певних випадках і для немайнових прав учасників. Це надає можливість проведення виплат учасникам частини прибутку, одержаного товариством у поточному році. Тобто учасники мають право на частину прибутку пропорційно їх часткам у статутному (складеному) капіталі або, відповідно, акціям.

Участь у статутному (складеному) капіталі надає учаснику товариства не лише майнові, а й немайнові права – на участь в управлінні товариством. При чому право на участь в управлінні товариством може мати як залежний від розміру частки учасника (акцій акціонера) характер, так і не мати такої залежності. Так, питання управління в повному товаристві вирішуються незалежно від розміру частки учасників у складеному капіталі, оскільки в ч. 1 ст. 121 ЦК вказується, що управління діяльністю повного товариства здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Втім, установчим документом можуть передбачатися випадки, коли рішення приймаються більшістю голосів учасників.

Взаємовплив майнових прав (на частку в статутному капіталі) і на участь в управлінні знаходить свій прояв у тому, що певна частка, що є хоча і значною, але не охоплює всього статутного капіталу, дає можливість здійснювати вплив на все майно товариства. Це виявляється у тому, що учасник господарського товариства голосуванням вирішує правову долю всього майна цих товариств. Інакше кажучи, будучи власником частки (точніше, права на частку), він опиняється здатним формувати волю стосовно всього майна. Та ще й будучи іншим суб'єктом і по відношенню до іншого об'єкта права власності. І навпаки, вирішення питань управління майном товариства простою більшістю голосів усуває тих, хто складає 49 відсотків статутного капіталу від участі в цьому.

Наступне, на чому необхідно зосередитися, це правовий режим *статутного (складеного) капіталу господарського товариства та часток в ньому*. При цьому слід враховувати деякі неточності українського законодавства, яке припускається змішання понять, що вносить плутанину в корпоративні правовідносини. Це стосується співвідношення понять цілого та частки, відносно чого в законодавстві немає єдиного підходу. Однак це аксіоматично, бо ціле має складатися з часток, а тому останні є структурними елементами першого. Якщо такого зв'язку немає, то ми маємо різні поняття, які іншим чином співвідносяться між собою.

В підрозділі 1.3 вже зверталася увага на вираз про *часткову участь у підприємствах* (ст. 3 Закону України «Про режим іноземного інвестування»). Оскільки на той час (1996 р.) підприємства не вважалися майном, як то має місце в ст. 191 ЦК України, то вираз «участь у підприємствах» не може дорівнювати виразу «участь у майні». Цей вираз є вразливим і не відповідає сутності відносин, які піддаються регулюванню. Тому законодавство періоду до 1 січня 2004 р. потребує перепрацювання і в ньому має застосовуватися термінологія, використувана в ЦК України і в значенні, яке мають ці терміни в цьому кодексі.

В ст. 73 Закону України «Про господарські товариства» вживається поняття *частки учасника в повному товаристві*, тобто не в майні і не в складеному капіталі, а в товаристві. Чи може бути частка в юридичній особі? Думається, що цей вираз також є невірним і підлягає заміні на «частку учасника» в складеному капіталі товариства).

Крім цих понять, які базуються на зв'язку цілого і його частини (частка учасника в статутному або складеному капіталі господарського товариства, частка в підприємстві, частка в товаристві), які слід уніфікувати і усунути розбіжності в їх розумінні, використовується також термін «*вклад до статутного капіталу*». Це поняття є схожим з поняттям частки (часткової участі) і також має піддаватися порівняльному аналізу як з вищенаведеною термінологією, так і з цілим, до якого вони мають відношення – статутним (складеним) капіталом.

Основним моментом, який відрізняє вклади учасників від їхніх часток, є те, що перші мають вигляд майна або коштів, які передаються учасниками при створенні господарського товариства або при вступі в товариство в подальшому у зв'язку з збільшен-

ням його статутного (складеного) капіталу. Цим майном можуть бути як речі, так і майнові та інші відчужувані права, що мають грошову оцінку (ст. 115 ЦК України). Вклад (майно, кошти) переходять у власність товариства і становлять першооснову формування частки учасника в статутному (складеному) капіталі.

Отже, вклад як майно існує тільки на певному етапі – в момент його внесення учасником, а потім він потрапляє до єдиного об'єкту, що йменується майном господарського товариства, і перестає існувати як майно з окремим правовим режимом. Вклад (якщо він мав майновий вигляд) навіть при виході учасника з господарського товариства забрати не можна. У ст. 54 Закону України «Про господарські товариства» вказується, що на вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Тобто законодавець припускає існування такого об'єкту, як вклад, але на нашу думку, це невірно, адже весь час перебування учасника в товаристві цього об'єкта не було, він не фігурував в жодних відносинах.

Інакше виникав немовби стан «замороженості» вкладу: під час його перебування у складі майна господарського товариства майно, що було внесено в якості вкладу, становило би власність товариства, а при виході учасника з товариства вклад знов «матеріалізувався» б в якості об'єкта права власності учасника і повертався йому.

Щодо згоди товариства як умови отримання учасником вкладу в натуральному вигляді, то при цьому в Законі України «Про господарські товариства» не вказується на те, як слід отримати цю згоду – чи її надасть виконавчий орган, чи загальні збори учасників. В останньому ж випадку слід визначити те, як прийматиметься рішення – чи більшістю голосів, чи одногласно. В іншому разі виходить, що для цих питань законодавець немовби передбачає окремий порядок їх вирішення, відмінний від загального порядку прийняття рішення по всім питанням діяльності товариства. Такого бути не може.

Статутний капітал первісно складається з вартості вкладів учасників. Як вірно вказує І. В. Спасибо-Фатєєва, при цьому уречевлений вираз вкладу або його інша характеристика, якщо ним є майнове право, нівелюється і набуває значення лише їх грошовий еквівалент⁶.

Частка в статутному капіталі означає умовний поділ останнього із визначенням суто номінальної величини кожного учасника в загальній масі, яка йменується статутним капіталом. Ця величина безпосередньо залежить від їх вкладів та не має свого матеріального виразу.

Майном товариства є сукупність речей, його майнових прав та майнових обов'язків, яка формується за рахунок вкладів учасників та з інших джерел, зокрема, внаслідок здійснення товариством діяльності, укладення договорів тощо.

Тобто, майно є завжди реальним, статутний капітал – обліковим, а частка – формально і номінально визначеною одиницею. Вказані поняття безпосередньо пов'язані один з одним.

Статутний капітал є показником (або виразником) іншого об'єкта – майна. Для прав учасника такий зв'язок має безпосереднє значення, оскільки його майнові права лише визначаються часткою в статутному капіталі, а насправді становлять зовсім інше. Так, учасник, який виходить з господарського товариства, отримує вартість частки всього майна товариства пропорційно своїй частці в його статутному (складеному) капіталі. Вона може бути як більшою за розмір частки, так і меншою. Отже, *частка в статутному (складеному) капіталі відрізняється від частки в майні товариства*.

Тепер розглянемо ці поняття стосовно їх *можливості виступати об'єктами прав*. Тобто, ми маємо статутний (складений) капітал, майно, частку в статутному (складеному) капіталі, частку в майні господарського товариства, вклад. Які з них є об'єктами прав, а які ні?

Статутний та складений капітал не можуть фігурувати в якості об'єкта прав взагалі і об'єкта права власності, зокрема, а являють собою рахункові одиниці. Тому не можна говорити, що статутний капітал або пайовий фонд належить на праві власності товариству, як наприклад, це робить С. В. Нижний⁷.

Майно, що складається з вкладів учасників господарських товариств, належить останнім на праві власності. Тому воно само по собі є об'єктом права.

Частки в статутному (складеному) капіталі існують як облікові одиниці (оскільки статутний та складений капітал поділяються на частки та відповідно, паї) і як окремий об'єкт, з приводу якого можуть вчинятися певні правочини. Тобто, може йтися про спадкування частки, її продаж тощо.

Втім, якщо слідувати законам логіки, то виходячи з того, що частка цілого має мати такі ж риси, як ціле, то частка в статутному (складеному) капіталі господарського товариства також не повинна вважатися об'єктом, перебувати у власності і відчужуватися. Але це не так, а якраз навпаки. Частка в статутному капіталі належить на правах власності учаснику, який може нею розпорядитися на власний розсуд, але з дотриманням певних вимог.

Частки в майні не існує ні як облікової одиниці, ні як об'єкту. Пов'язаність частки в статутному (складеному) капіталі з часткою в майні є двічі умовною, оскільки друга існує лише як елемент правового механізму, який надає можливість вирахувати кошти, що підлягають сплаті учаснику (спадкоємцям, кредиторам). Дійсно, учасник лише може вимагати провести з ним розрахунки, а вони провадяться господарським товариством, виходячи з пропорційного співвідношення частки в статутному (складеному) капіталі та майна товариства. Тобто, якщо майно господарського товариства є величиною, що постійно змінюється, то і частка в майні, відповідно, також мінлива. До того ж в її визначенні немає ніякого сенсу, доки не виникне потреби в цьому. А така потреба існує лише в разі, коли учасник виходить із товариства і вимагає виплати йому вартості частки майна, пропорційної його частці в статутному (складеному) капіталі, або спадкоємці чи кредитори вимагають виплат відповідної частки учасника товариства.

Вклад – це майно, що належить по праву власності засновнику господарського товариства або особі, яка вступає до нього, і передається у власність товариства. Вклад протягом перебування у власності господарського товариства не виступає окремим об'єктом права власності учасника, але останній згідно з законом та установчим документом господарського товариства може претендувати на повернення йому вкладу в натуральному вигляді. Від вкладу залежить розмір частки учасника в статутному (складеному) капіталі товариства.

Частка учасника в статутному (складеному) капіталі господарського товариства є виразником його корпоративних прав і від неї може залежати їх обсяг (наприклад, в ТОВ), а можуть і не залежати (в повному товаристві). Тому об'єктами права власності учасників господарських товариств є корпоративні права.

Звертає на себе увагу, що вклади є незмінним поняттями на відміну від майна господарського товариства, яке є постійно змінюваною масою.

Частки в статутному (складеному) капіталі є відносно незмінним поняттям, адже незважаючи на збільшення статутного (складеного) капіталу внаслідок, наприклад, додаткової емісії акцій або внесення додаткових вкладів, законодавець опікується тим, щоб частки залишилися незмінними. Для цього встановлюються переважні права на отримання акцій додаткових випусків тощо. Разом із тим частки учасників можуть змінюватися не тільки в разі, якщо учасник не скористався своїм переважним правом на придбання акцій додаткового випуску чи внесення додаткових вкладів у пропорційному розмірі, а й якщо він не скористався своїм переважним правом придбати відчужувану іншим учасником частку, або якщо учасник, який хоче вийти з товариства, запропонував її придбання певному учаснику, а не всім.

Статутний капітал є умовно стабільним, адже його розмір зберігається принаймні протягом року, а у випадку нормальної прибуткової роботи товариства – і в подальшому. Хоча він також піддається змінам внаслідок внесення учасниками додаткових вкладів, проведення додаткової емісії акцій, вимушеність до зменшення статутного капіталу при неприбутковій діяльності товариства, якщо його активи зменшилися і стали менше, ніж статутний капітал (ч. 4 ст. 144, ч. 3 ст. 155 ЦК України) та в деяких інших випадках.

Звичайно, що статутний капітал може збільшуватися або зменшуватися в випадках, передбачених законодавством (ст. 148, 156, 157 ЦК України та ін.).

Отже, майно господарського товариства є постійно змінюючимся поняттям, оскільки товариство постійно вкладає кошти, придбає майно, продає продукцію, отримуючи кошти тощо.

Оскільки вказані вище поняття тісно пов'язані між собою, хоча і кожен із них має окремий правовий режим, спостерігається їх взаємний вплив. Так, якщо статутний (складений) капітал виникає при створенні господарського товариства, а в подальшому його розмір не дорівнює розміру майна товариства, то це безумовно тягне за собою зміни розміру тих виплат, які провадяться з учасником при вибутті з товариства. Адже, згідно ч. 2 ст. 148 ЦК України, учасникові, що вийшов (якого виключено або який вибув) з ТОВ, виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна частці цього учасника у статутному капіталі товариства.

¹ Азарков М. М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах: Курс лекций. Научное исследование. – Изд. 2-е. – М.: БЕК, 1994. – С. 267.

² Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс», затвердженого наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. № 87.

³ Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 27 – Ст. 181.

⁴ Спасибо-Фатеева И. В., Шевченко Я. Н. Обсуждаем противоречия между Гражданским и Хозяйственным кодексами Украины // Юридичний радник. – 2006. – № 4. – С. 97-101.

⁵ Тарасенко Ю. А. Уставный капитал акционерного общества. Анализ арбитражной практики. – М.: Юр книга, 2005. – С. 12.

⁶ Спасибо-Фатеева И. В. Проблематика понятия статутного капіталу та пов'язаних з ним об'єктів прав учасників господарських товариств // Збірник праць наук-практ. семінару «Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин» – 28.04.2006. – С. 6-15.

⁷ Нижний С. В. Правове регулювання застави корпоративних прав // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2006. – № 3-4. – С. 189.

Резюме

В статье «Право собственности участников обществ» освещаются основные правовые проблемы, которые возникают при определении частицы имущества того или иного участника общества, а также приводятся пути их решения. В частности, предлагается: в статье 73 Закона Украины «О хозяйственных обществах» понятие «частицы участника в полном обществе» заменить на выражение «частица участника в составленном капитале общества»; определить уставный и составленный капитал как счетные единицы объекта права собственности.

Ключевые слова: уставный капитал, уставный фонд, составленный капитал, имущество, частица, общество, хозяйственное общество, полное общество.

Summary

Article «Right of ownership of partnership participant» coverages basic problems of partnership participants delineation interest in estate. In article produces proposal of determination this problems. Specifically, proposes: concept «interests of participant in complete partnership» changes at expression «interest of participant in composed capital of partnership» in article 73 Law of Ukraine «On economic partnerships»; to define: nominal and composed capital are invoice until of property.

Key words: nominal capital; nominal fund; composed capital; property; interest; partnership; economic partnership; complete partnership.

Отримано 3.11.2009